

Jindřich Bečvář; Martina Bečvářová

Plzeňští premonstráti a jejich role v rozvoji přírodních věd v první polovině 19. století

Pokroky matematiky, fyziky a astronomie, Vol. 66 (2021), No. 3, 173–192

Persistent URL: <http://dml.cz/dmlcz/149221>

Terms of use:

© Jednota českých matematiků a fyziků, 2021

Institute of Mathematics of the Czech Academy of Sciences provides access to digitized documents strictly for personal use. Each copy of any part of this document must contain these *Terms of use*.

This document has been digitized, optimized for electronic delivery and stamped with digital signature within the project *DML-CZ: The Czech Digital Mathematics Library*
<http://dml.cz>

Plzeňští premonstráti a jejich role v rozvoji přírodních věd v první polovině 19. století

Jindřich Bečvář, Martina Bečvářová

Abstrakt. V tomto článku se pokusíme v širších kulturně-historických souvislostech poodhalit téměř zapomenutou a často přehlíženou roli plzeňských premonstrátů a jimi vedených škol v rozvoji výuky matematiky a přírodních věd v našich zemích v první polovině 19. století. Ukážeme jejich všestranné organizační, odborné a pedagogické aktivity spojené s vybudováním plzeňského gymnázia a filozofického ústavu, jejich moderní vztah k výuce matematiky, fyziky a astronomie. Přiblížíme genius loci Plzně a kláštera v Teplé, který hrál důležitou úlohu ve vývoji vzdělávání, vzdělanosti a šíření osvěty v Plzni a jejím okolí.

Úvod

Na rozvoji česky psané a vyučované matematiky, fyziky a přírodovědy měli v první polovině 19. století nezanedbatelný podíl tepelští premonstráti, kteří vedli plzeňské gymnázium a filozofický ústav. Ve školství, vzdělávání a kultuře, v šíření vědy a osvěty sehráli významnou roli nejen v Plzni a jejím okolí, ale v českých zemích vůbec. Je s podivem, kde se vzala ona síla, chuť a odvaha vybudovat takřka na zelené louce vynikající školu, pěstovat vědu, sepsovat učebnice a vzdělávací texty, překládat klasiky, skládat básně, psát články do tisku, zabývat se jazyky, přírodními vědami, pěstovat řadu mimoškolních aktivit a společenských styků na národní i mezinárodní úrovni.

Svoji roli sehrál genius loci Plzně a Teplé, uvážlivost, ale i štěstí premonstrátského řádu při výběru kvalitních, všestranně vzdělaných, moudrých, osvícených, odborně připravených a svému povolání zcela oddaných pedagogů. Je pozoruhodné, jakých výsledků plzeňští premonstráti v první polovině 19. století dosáhli. Nebylo v našich zemích v té době podobné školy, která by se mohla pyšnit takovými výsledky a úspěchy. Plzeňští premonstráti v určitém smyslu zastínili Prahu, Olomouc, Brno, Jičín, Jindřichův Hradec, Litoměřice, Hradec Králové i další města, v nichž působila univerzita, resp. kvalitní německé školy. Sepsali první české učebnice matematiky, fyziky a astronomie, rozvinuli českou odbornou terminologii, podíleli se na vzniku a vývoji triviálních, hlavních, vyšších i odborných škol. S jistou nadsázkou lze říci, že bez jejich práce, nasazení a vlivu se ve dvacátých až šedesátých letech 19. století na Plzeňsku neodehrála žádná významnější aktivita. Ve své době patřili mezi významné učitele a vědce, ti s českým původem mezi národní buditele, obrozence a spisovatele. Jejich přínos naší zemi nebyl do současné doby výrazněji oceněn, neboť regionální historie, církevní historie a aktivity kněží se z řady důvodů donedávna netěšily většímu zájmu našich badatelů.

Doc. RNDr. JINDŘICH BEČVÁŘ, CSc., prof. RNDr. MARTINA BEČVÁŘOVÁ, Ph.D., Ústav aplikované matematiky, Fakulta dopravní ČVUT v Praze, Na Florenci 25, 110 00 Praha 1, e-mail: becvajin@fd.cvut.cz, becvamar@fd.cvut.cz

Obr. 1. Klášter Teplá roku 1902. Zdroj: Výřez z pohlednice č. 2468, Brück & Sohn Kunstverlag, Meißen. Wikimedia Commons, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:02468-Stift_Tepl-1902-Stift-Br%C3%BCck_%26_Sohn_Kunstverlag.jpg

Skvěle nastartovaný trend však ve druhé polovině 19. století vyhasl, plzeňské gymnázium se stalo jednou z mnoha klasických německých středních škol provinčního významu. Žilo svým vlastním životem bez ohledu na okolní svět. Profesori, kteří na něm v té době působili, nebyli méně kvalitní či vzdělaní, okolnosti se však změnily. Doba jim neposkytla příležitost a dostatečnou motivaci k podobnému vzepětí a úspěchu, k němuž došlo v prvních desetiletích 19. století.

Premonstrátský klášter Teplá

Řád premonstrátských řeholních kanovníků (*Sacer Candidus et Canonicus Ordo Praemonstratensis*) založil německý kněz Norbert z Xantenu (asi 1082 až 1134) v Prémontré roku 1120 nebo 1121. V této době si připomínáme devět set let od jeho vzniku.¹

Členové řádu se nazývají *premonstráti* podle místa, kde stál jejich první klášter, *norbertini* podle zakladatele řádu nebo *bílí bratři* podle barvy oděvu – bílého řeholního roucha. Jejich jednotlivé řeholní domy se nazývají kanonie (*canonia*). Po vstupu do řádu dostane každý člen své nové řeholní jméno. Řehole zavazuje premonstráty k asketickému životu a duchovní službě. První premonstrátský klášter v našich zemích vznikl v letech 1142 až 1143 v Praze na Strahově zásluhou olomouckého biskupa Jindřicha Zdíka (asi 1083 až 1150, biskupem od roku 1126), který do Čech pozval premonstráty ze steinfeldského kláštera v Severním Porýní-Vestfálsku.²

Roku 1193 byl v západních Čechách na říčce Teplá, v místech kde snad v předchozím století ještě existovalo slovanské hradiště, založen klášter *Canonia Teplena* a kolem něj vznikla osada Teplá. Tepelský klášter založil český šlechtic Hroznata (1160/1170–1217), který byl velitelem hraničářů v oblasti dnešního Tepelska a Chodska. Dal klášter k dispozici premonstrátskému řádu, první řeholníci dorazili do Teplé ze Strahovského kláštera.

Úkolem řádu bylo vykonávat kněžské služby v kláštorech a na spravovaných farách, organizovat zalidňování řídké obydlených oblastí, pečovat o jejich hospodářský rozvoj, kultivovat krajinu pro lepší zemědělskou a později i průmyslovou produkci. Nedílnou

¹O životních osudech sv. Norberta a jeho zakladatelské misi viz např. [8] a [9].

²O historii premonstrátského řádu v našich zemích viz např. [1], [6] a [7].

součástí aktivit premonstrátů bylo zakládání škol, rozvíjení vzdělanosti a kultury. Premonstrátské kláštery se stávaly duchovními, hospodářskými, vědeckými, vzdělávacími a kulturními centry.

Klášter v Teplé prošel složitým historickým vývojem. Po svém založení se rychle rozvíjel díky přízni pražského biskupství i přemyslovských panovníků. Ve 14. století byl silně postižen morovou epidemií a ztratil velkou část řeholníků. Od osmdesátých let 14. století se v oblasti začali usídlovat němečtí kolonisté, kteří výrazně ovlivnili její další rozvoj. Za husitských válek byl klášter uchráněn plenění a díky politice opata Zikmunda Hausmanna (1458–1506) úspěšně vzkvétal. Klášter se snažil čelit reformaci, pevně stál na straně katolíků. Po českém stavovském povstání a v bouřlivém čase třicetileté války v něm našli útočiště vysocí představitelé pražského arcibiskupství. Po bitvě na Bílé Hoře se premonstráti na Tepelsku, Chebsku a Plzeňsku snažili obnovit katolickou víru. Šířili vzdělanost ve farnostech, které pod jejich klášter spadaly, byť sám klášter za třicetileté války utrpěl značné škody (opakované drancování, požár). Teprve koncem 17. století a v prvních dvou desetiletích 18. století se klášter z válečných hrůz vzpamatoval a proběhla jeho rozsáhlá barokní přestavba. Upraven byl kostel, konvent a prelatura, vytvořeno bylo rozsáhlé hospodářské zázemí kláštera, klášterní zahrady a park. Ekonomické problémy nastaly v období prusko-rakouských válek, klášter se však s nimi dobře vyrovnal a díky hospodářským aktivitám dokonce prosperoval.

V 18. a zejména v 19. století se tepelský klášter stal centrem vědy, kultury a umění, budoval knihovnu, sbírku přírodnin a fyzikální kabinet. Na jeho rozkvětu mělo podíl několik osvěcených opatů, zejména Kryštof Heřman hrabě z Trautmannsdorfu (1726–1789, opatem v letech 1767 až 1789), Raymond IV. Hübl (1738–1801, opatem v letech 1801 až 1801), Chrysostomus Laurentius Pfrogner (1751–1812, opatem v letech 1801 až 1812) a Karel Kašpar Reitenberger (1779–1860, opatem v letech 1812 až 1827).³

Opat Trautmannsdorf se kladně postavil k vídeňským školským reformám prosazovaným císařovnou Marií Terezií (1717–1780) a císařem Josefem II. (1741–1790). Přes odpor spolubratrů nechal v klášteře zřídit akademii, která poskytovala vzdělání laikům a mladým šlechticům. Uzavřel klášterní školu, neboť chtěl, aby se mladí klerici vzdělávali na univerzitách a poznali svět. Přiměl spolubratry studovat na pražské univerzitě, pro jejich pohodlí v Praze zakoupil tzv. Tepelský dům. Usiloval o to, aby studovali nejen teologii, ale i přírodní vědy, lékařství, právo, technické obory apod. Výrazně rozšířil klášterní knihovnu, omezil robotní povinnost poddaných, rozšiřoval hospodářské aktivity kláštera, podporoval dobročinnost, zakládání škol a výchovu sirotků. Za jeho správy roku 1786 řád převzal do své péče pětitřídní plzeňské gymnázium.

Trautmannsdorfa nadchla možnost využití léčebných pramenů v oblasti dnešních Mariánských Lázní, dal připravit plány na výstavbu lázní, nestačil je však realizovat. Ukázal, že je tepelský klášter užitečný pro celé západní Čechy i pro stát, jeho zásluhou v letech 1781 až 1784 unikl zrušení při realizaci josefínských reforem.

Díky Trautmannsdorfovi vyrostla v klášteře nová generace kleriků, která se již na konci 18. století snažila o vlastní vědeckou práci, reformu výuky, rozvoj vědy, kultury a vzdělanosti. Na druhé straně je nutno zmínit, že Trautmannsdorf klášter přeměnil

³O vzniku, vývoji a roli premonstrátského kláštera v Teplé v širších historicko-politicko-kulturních souvislostech viz např. [11], [13], [20], [25], [27], [33], [35], [40] a [44].

spíše na bohatý šlechtický dvůr, v klášteře se pořádaly zábavy, plesy, lovy, hudební a taneční slavnosti, uskutečňovaly se rozsáhlé nákupy uměleckých děl, bylo zde velké množství služebnictva a hostů; ruch a hluk však narušoval tradiční klášterní život. Za své novátorské aktivity byl Trautmannsdorf bratry kritizován, v letech 1782 a 1787 čelil pokusům o odvolání. Jeho šlechtický titul a přízeň císařského dvora tomu zabránily.⁴

Následující opat Raymond IV. Hübl se zajímal hlavně o chod kláštera a o jeho hospodářské záležitosti, nezajímalo ho ani školství ani lázeňství, nepodporoval ani studium premonstrátů v Praze, proto dal Tepelský dům prodat. Klášter však úspěšně provedl obdobím problémů, které přinesla francouzská revoluce, osvícenství a napoleonské války. Vyrovnal se i s potížemi spjatými s příchodem mladých, osvícenstvím okouzlených kleriků, kteří začali pocítovat rozpor mezi konzervativně pojímaným katolictvím a osvícenskou filozofií, osvětou a výchovou. Hübl si uvědomoval, že klášteru chybí vlastní škola formující novice a mladé kleriky, uvažoval proto o obnovení klášterní školy, která byla za jeho předchůdce zrušena.

Opat Pfrogner byl patrně jedním z nejvzdělanějších a nejpokrokovějších tepelských opatů. Po studiích na pražské univerzitě vstoupil roku 1774 do premonstrátského řádu. Roku 1788 se stal prefektem studií v Praze, o dva roky později obhájil doktorát teologie a roku 1791 se na pražské univerzitě stal profesorem církevních dějin. V roce 1796 byl děkanem Filozofické fakulty, roku 1802 – jako první premonstrát – rektorem pražské univerzity. Sepsal několik prací věnovaných filozofii, dějinám církve a výchově.

Opatem tepelského kláštera byl v letech 1801 až 1812, významným způsobem přispěl k jeho rozkvětu a učinil z něj místo, kde vzkvétaly rozmanité vědní obory, umění a kultura. V době, kdy byl opatem, byl klášter pověřen vedením nově založeného filozofického ústavu v Plzni a přispěl k jeho věhlasu a slávě u nás i v zahraničí. S plzeňským magistrátem vyjednal vybudování nové, velkolepé, a na svoji dobu moderně koncipované školní budovy. Podařilo se mu školu vybavit vhodnými vyučovacími pomůckami, od zemského výboru získal příspěvek na vybavení fyzikálního kabinetu a na rozšíření školní knihovny. Sám pro školu zakoupil kvadranty, sextanty, teodolity, astronomické hodiny a dalekohled, knihovně zapůjčil odbornou literaturu z klášterní tepelské knihovny. Měl šťastnou ruku při výběru plzeňských profesorů gymnázia i filozofického ústavu. Všestranně podporoval vzdělávání a vědeckou práci v Teplé i v Plzni.⁵

Ve spolupráci s klášterním lékařem Johannem Josefem Nehrem (1752–1820) nechal roku 1808 stavět u léčivých pramenů na území dnešních Mariánských Lázní první velký lázeňský dům, který se stal centrem tamní lázeňské péče. Podporoval výstavbu dalších lázeňských budov, mimořádně se zasloužil o rozvoj Mariánských Lázní.⁶

Jeho nástupcem byl Karel Kašpar Reitenberger, který pocházel z české rodiny žijící v Úterý (asi deset kilometrů od Teplé). Po studiu na gymnáziu v Praze vstoupil do premonstrátského řádu a s jeho podporou roku 1804 absolvoval pražskou teologickou fakultu. Od mládí byl blízkým Pfrognerovým spolupracovníkem, mnohému se od něho naučil. Po jeho smrti se stal opatem a na této pozici působil až do roku 1827. Podporoval plzeňské školství a aktivity českých vlastenců a buditelů z řad pedagogického sboru a držel nad nimi ochrannou ruku. Díky svým kontaktům je uváděl do kruhů šlechty a bohatých měšťanů. Inicioval v Teplé i v Mariánských Lázních setkávání pro-

⁴O životních osudech Kryštofa Heřmana hraběte z Trautmannsdorfu viz např. [19].

⁵O životních osudech a budovatelském díle Chrysostoma Laurentia Pfrognera viz např. [26].

⁶O budování Mariánských Lázní a přínosu Johanna Josefa Nehra viz např. [39].

fesorů, vědců, spisovatelů, umělců a mecenášů, pobízel je k diskusím o vědě, kultuře, vzdělávání a problémech společnosti. Byť byl silně ovlivněn osvícenskou Prahou, byl stoupencem katolické obnovy, nesouhlasil se zrušením jezuitského řádu a s vydáním tolerančního patentu.

Jako opat se Reitenberger věnoval duchovním i ekonomickým záležitostem kláštera, na svoji dobu tak činil netradičně, sebevědomě a nekonvenčně. Průzkumem mariánsko-lázeňských minerálních pramenů pověřil lékaře Nehra, který se aktivitám souvisejícím s budováním lázní věnoval již po boku opata Pfrognera. Reitenberger rozhodl, že tepelský klášter bude financovat úpravu močálovité krajiny a výstavbu lázní. Jeho zásluhou byly na podzim roku 1818 Mariánské Lázně prohlášeny veřejným lázeňským místem, které začalo prosperovat z nabízené léčebné péče a přitahovalo bohatou klientelu od nás i ze zahraničí. Úspěch vedl k další intenzivní budovatelské aktivitě.

Opat Reitenberger bohužel neoplýval diplomatickým talentem a neuměl své aktivity klášterní komunitě dostatečně zdůvodnit a vysvětlit. Lázně sice dosáhly světového věhlasu, ale návratnost klášterních investicí vážla. Úspěch budil závist, finanční výdaje ekonomické obavy, to vše vedlo k intrikám v klášteře i mimo něj. Opat byl obviňován ze špatné péče o klášter, byl pomlouván, bylo na něho podáno udání až k císaři Františkovi I. (1768–1835). Po vyšetřování byl roku 1827 sesazen a odeslán do exilu do premonstrátského kláštera ve Wiltenu (nedaleko Innsbrucku), kde roku 1860 zemřel.⁷

Další opati, Adolf Johann Koppmann (opatem v letech 1828 až 1835), Melchior Mahr (opatem v letech 1835 až 1842), Marian Josef Heintl (opatem v letech 1843 až 1867), Maximilian Liebsch (opatem v letech 1867 až 1880), Bruno Bayerl (opatem v letech 1880 až 1887), Ambros Alfred Clementso (opatem v letech 1887 až 1900) a Gilbert Johann Baptist Helmer (opatem v letech 1900 až 1944), již na vývoj plzeňského školství neměli zdaleka takový vliv jako Trautmannsdorf, Pfrogner a Reitenberger. Ovlivňovali však chod a rozvoj kláštera, klášterní komunity a knihovny.

Plzeňské gymnázium v první polovině 19. století

V Plzni existovaly již od 13. století kvalitní latinské školy. V 18. století to však byly již jen školy nižší, obvykle trojtřídní gymnázia. Vedli je nejprve jezuité, potom dominikáni. Pokud jejich absolventi chtěli získat vzdělání, které by jim umožňovalo vstup na univerzitu, odcházeli na vyšší jezuitské gymnázium do nedalekých Klatov. To však bylo roku 1773 uzavřeno v souvislosti se zrušením jezuitského řádu.⁸

Dvorská studijní komise povolila roku 1776 zřídit v Plzni úplné, tj. pětileté gymnázium. Jeho správou byli pověřeni dominikáni. V souladu s tereziánskými reformami bylo rozděleno na nižší stupeň – tři gramatikální třídy, v nichž se vyučovalo německy – a vyšší stupeň – dvě humanitní třídy, v nichž se vyučovalo latinsky. Škola byla umístěna do nevyhovující renesanční budovy nacházející se mezi chrámem sv. Bartoloměje a radnicí. Na škole působila kromě prefekta čtveřice profesorů, až do zrušení plzeňského dominikánského kláštera (1783) to byli dominikáni. Roku 1784 se gymnázium přestěhovalo do budovy zrušeného řádu plzeňských dominikánek. V té době studovalo na gymnáziu kolem padesáti žáků.⁹

⁷O osudu Karla Kašpara Reitenbergera viz např. [41].

⁸O latinských školách v Plzni viz např. [14], [15] a [22].

⁹O roli dominikánů v Plzni viz např. [30], o jejich vlivu na tamní školství viz [15] a [22].

Roku 1786 převzali správu a výuku na plzeňském gymnáziu premonstráti z kláštera v Teplé. Pro řízení školy byli vybráni cíleně, neboť se angažovali v rozvoji školství a vzdělávání, tj. v oblasti, která jim byla svěřena do duchovní péče. V západních Čechách vybudovali rozsáhlou síť farních škol, dlouhou tradici mělo teologické studium v tepelském klášteře.

Počet žáků gymnázia začal narůstat, koncem osmdesátých let jich bylo již 122, prostory bývalého kláštera dominikánek přestaly vyhovovat. V čele gymnázia stanul prefekt Jan Gregor z Horažďovic (?–1790), profesorský sbor tvořili František Xaver Němeček (1766–1849), Hynek Sinke, František Příkryl, Ondřej Rott a Emanuel Schauer. Ačkoliv většina prvních vyučujících byla českého původu, výuka probíhala v německém jazyce, což činilo žákům v nejnižších ročnících značné potíže. Jedinou výjimkou bylo náboženství, které se smělo učit v mateřském jazyce. Třídní učitelé vyučovali v jednotlivých třídách všem předmětům, na gramatikálním stupni obvykle postupovali se svou třídou do dalšího ročníku, v humanitním stupni naopak vyučovali stále v jednom ročníku. Výuka byla soustředěna na latinu a řečtinu, ostatním předmětům (dějepis, zeměpis, matematika a přírodopis) bylo věnováno méně pozornosti. Počet studentů kolísal, nepřesahoval stovku.

Od roku 1787 do roku 1807 byla škola nadále pětitřídní. První třída se nazývala *Principia*, druhá *Grammatica*, třetí *Syntax*, čtvrtá *Rhetorica*, pátá *Poetica*. Třídní učitel postupoval se svými žáky od první do třetí třídy, ve čtvrté vyučoval nový třídní učitel, rovněž tak v páté. Na škole působil katecheta, který ve všech třídách vyučoval náboženství. Základem výuky byla latina a řečtina, více se objevovala i matematika, ještě se však téměř nevyučovaly přírodní vědy. Užívala se přísná pětistupňová klasifikace – *eminens* (velmi dobře), *ademinens* (dobře), *jednotka* (dostatečně), *dvojka* (nedostatečně) a *trojka* (zcela nedostatečně).

Zásluhou premonstrátů byla na gymnáziu roku 1788 založena školní knihovna; jejím základem byly dary kláštera, města, roční vládní podpora a především dary jednotlivých profesorů. Během několika málo let knihovna shromáždila tři stovky knih, byla využívána učiteli i studenty. Za prefekta Evermonda Ardelta (?–1828) měla v roce 1811 již sedm stovek knih. Roku 1817 získala uznání dvorské studijní komise – byla označena za vzorně spravovanou knihovnu. Na jejím rozšíření se podíleli další dva prefekti Josef Benedikt Steinhauser (1788–1832) a Josef Stanislav Zauper (1784–1850). V roce 1820 knihovna disponovala již 2 300 svazky. Steinhauserovou zásluhou se v ní objevila i díla českých autorů. Premonstráti měli kladný vztah prakticky ke všem oborům, knihovnu obohacovali o spisy všech vědních disciplín, umění, techniky, hospodářství apod. Prefekt Zauper vybízel své kolegy, aby studovali literaturu nejen ze svého oboru, ale i díla o výuce, výchově, aby četli klasiky, novohumanisty i osvícence. Ač byl klasický filolog, snažil se rozšiřovat knižní fond o moderní světovou poezii a literaturu, fyzikální, matematické a přírodovědné spisy, učebnice moderních jazyků a nová vydání řeckých a latinských klasiků. V době jeho vedení školy byla do knihovny pořizována nejnovější česká literatura. Tato situace se výrazně změnila ve druhé polovině 19. století, kdy ředitel gymnázia navrhl odstranění českých knih z gymnaziálního fondu. Od té doby se již nová česká literatura v knihovním katalogu prakticky neobjevila.¹⁰

¹⁰O slavné knihovně plzeňských vyšších škol viz např. [36] a [38].

Obr. 2. Pohled na královské město Plzeň roku 1816. Autorem obrazu je Georg Döbler (1788–1845), český kreslíř, rytec, učitel kreslení a rytectví na pražské reálce, polytechnice a akademii umění. Proslavil se oblíbenými pražskými vedutami, pohledy na česká a italská města, egyptské a antické památky, ale též náboženskými výjevy, obrázky svatých, portréty, knižními ilustracemi a novoročenkami. Kolorovanou rytinu pohledu na Plzeň vytvořil podle akvarelové veduty Jana Antonína (Johanna Antona) Venuta (1746–1833), královéhradeckého kanovníka a autora mnoha vedut českých a moravských měst. Budova premonstrátského filozofického ústavu a gymnázia je v levé části obrazu, uprostřed je vidět klášter františkánů a chrám sv. Bartoloměje, vpravo od něj renesanční radnice. Wikimedia Commons, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:K%C3%B6nigl._Kreisstadt_Pilsen_nach_Georg_D%C3%B6bler_gemahlt_von_Johann_Venuto_1816.jpg

Roku 1808 došlo na plzeňském gymnáziu k výrazné změně v organizaci výuky, neboť byl zaveden systém odborných učitelů pro zeměpis a dějepis a pro matematiku a fyziku. Na škole působil prefekt, katecheta, dva odborní profesori, profesor latiny, profesor řečtiny a profesor humanitních tříd. Tento systém vydržel až do roku 1819. Roku 1820 bylo gymnázium přeměněno na šestitřídní. Nižší stupeň tvořily čtyři gramatické třídy (*Parva, Principie, Grammatik, Syntax*), vyšší stupeň pak dvě humanitní třídy (*Poesie, Rhetorik*). Třídní učitel vyučoval všem předmětům, postupoval s žáky od první do čtvrté třídy, na vyšším stupni od páté do šesté třídy. Tento systém fungoval až do roku 1849.

Roku 1815 opustil gymnaziální sbor poslední světský profesor; sbor až do poloviny 19. století tvořil prefekt, šest profesorů a katecheta, všichni byli členy premonstrátské komunity z Teplé. Řízením školy byl pověřen tepelský opat, který se účastnil všech pololetních i závěrečných zkoušek. Každodenní chod školy vedl prefekt.

Na gymnáziu studovali především žáci z Plzně a západních Čech (Rokycany, Domažlice, Stříbro, Tachov, Planá u Mariánských Lázní, Mariánské Lázně apod.). Zájem o studium postupně narůstal od původních pěti desítek studentů až na 377 v roce 1825. Po tomto roce se stát snažil cíleně snižovat počet míst na gymnáziích, protože

„potřeby úřadů“ byly víceméně uspokojeny a sílil problém s umístěním absolventů. Od poloviny čtyřicátých let se počet studentů pohyboval mezi 250 a 300. Neexistovaly paralelky, v nižších třídách se vzdělávalo v jedné třídě až 70 studentů, ve vyšších třídách obvykle nepřesahoval jejich počet tři desítky. Propadalo se totiž od dvojky. Studentům, kteří neprojevovali dostatek nadání, talentu a píce, bylo doporučeno zanechání studia. Pedagogové byli nároční a přísní, ale studenti je měli rádi, neboť v mnohých viděli skutečné odborníky. Navíc profesori své studenty nejen učili a vychovávali, ale chodili s nimi na výlety do blízkého i vzdálenějšího okolí, trávili s nimi volný čas, vodili je na divadelní představení a kulturní akce, pořádali s nimi hudební vystoupení a umožňovali jim přístup do měšťanských rodin.¹¹

Plzeňský filozofický ústav v letech 1804 až 1849

Roku 1804 bylo po jednáních opata Pfrognera, pražské konzistoře, krajského plzeňského hejtmána Josefa svobodného pána Dačického z Heslova (1748–1815) a plzeňského magistrátu rozhodnuto, že v Plzni budou zřízena filozofická studia a že péči nad nimi převezmou premonstráti z Teplé. Roku 1804 byl otevřen *filozofický ústav* (též *lyceum* či *philosophische Lehranstalt*).¹² Byl koncipován jako dvouletá nadstavba gymnázia, měl cíleně a intenzivně připravovat studenty k univerzitnímu studiu. Výuka byla provizorně zahájena v soukromých domech, od počátku však již bylo rozhodnuto, že ústav bude sídlit v upraveném bývalém klášteře dominikánek. Vyjednávání o vybudování nové školní budovy zahájili opat Pfrogner a purkmistr města Jan František Stehlík, rytíř z Čenkova a Treustadtu (1754–1820). Jednání byla úspěšná. V letech 1805 až 1809 byla pro účely filozofického ústavu, gymnázia a německé hlavní školy ke zrušenému klášteru dominikánek přistavěna překrásná klasicistní budova (dnes Studijní a vědecká knihovna Plzeňského kraje). Na jejím průčelí je nápis *Philosophiae et humanitatis studio nec non posteritati suae erexit senatus populusque Pilsnensis* (Pro studium filozofie a humanitních věd, jakož i svým budoucím postavila rada a obec plzeňská). Nová budova zcela odpovídala požadavkům opata Pfrognera. Měla pěkné byty pro profesory, dostatek učeben, velký sál pro shromáždění všech studentů a učitelů, školní kostel, samostatnou učebnu pro matematiku, samostatnou učebnu pro fyziku a fyzikální kabinet, chemickou laboratoř a dostatek prostorů pro knihy a pomůcky. Součástí objektu byla gymnaziální zahrada a vnitřní dvůr. Před jižním křídlem budovy bylo v místech zlikvidovaného opevnění volné prostranství označované jako *parádní plac*, ve čtyřicátých letech zde vzniklo parkové korzo se stromořadím. Budova gymnázia a filozofického ústavu se stala výraznou dominantou města.

Filozofický ústav sice navazoval na gymnázium, byl však školou samostatnou, s gymnáziem nebyl personálně propojen, jen výjimečně využíval občasné výpomoci gymnaziálních profesorů. Místa na ústavu byla obsazována výhradně premonstráty.

¹¹O plzeňském premonstrátském gymnáziu viz např. [2], [12], [24], [29], [32], [38] a [45].

¹²Filozofické ústavy byly zřízovány na základě zákona z 2. dubna 1802. Měly být přípravkou pro církevní studia, neboť jejich absolvování bylo nutnou podmínkou pro přijetí do bohosloveckého semináře či na teologickou fakultu. Zásahu na jejich vzniku v českých zemích měl Maria Tadeáš hrabě Trautmannsdorf (1761–1819), biskup v Hradci Králové, a František Xaver Friese (1784–1856), piaristický provinciál. Ve stejné době byly v našich zemích založeny dvouleté filozofické ústavy v Litomyšli (1802), Českých Budějovicích (1804), Mostu (1805), Mikulově (1806) a Brně (1807).

Obr. 3. Detail štítu budovy plzeňského premonstrátského gymnázia a filozofického ústavu
Zdroj: Archiv autorů

Výuka na ústavu se nejprve řídila osnovami z roku 1805, které předepisovaly v první třídě (tzv. *logice*) i druhé třídě (tzv. *fyzice*) výuku v rozsahu 18 hodin týdně. V první třídě se vyučovalo náboženství (2 hodiny), filozofie (4 hodiny), matematika (8 hodin), dějepis (3 hodiny) a řečtina (1 hodina). Ve druhé třídě se učilo náboženství (2 hodiny), metafyzika a filozofie (4 hodiny), fyzika (8 hodin), dějepis (3 hodiny) a řečtina (1 hodina). Velký prostor byl tedy věnován matematice, fyzice (a přírodním vědám) a dějepisu. Studenti mohli v případě zájmu navštěvovat volitelné předměty, mezi něž patřily přírodopis zaměřený na lesnictví, zemědělství a hospodářství, estetika, pedagogika, dějiny umění, numismatika, astronomie a moderní jazyky. Výuka filozofie, fyziky a matematiky probíhala latinsky, ostatní předměty byly vyučovány německy.

V průběhu dvacátých let 19. století sílily obavy, že výše uvedený typ výuky může vést k proticírkevnímu a možná i protihabsburskému smýšlení a náladám. Roku 1821 byla zavedena pro všechny žáky gymnázia i filozofického ústavu povinná zpověď. Současně bylo na obou školách omezeno *studium privatistů*. Roku 1824 byly upraveny osnovy výuky na všech filozofických ústavech rakouské říše. V první třídě byla výuka omezena na 16 hodin, ve druhé na 15 hodin týdně. V první se vyučovalo náboženství (2 hodiny), filozofie (5 hodin), matematika (7 hodin) a latina (2 hodiny), ve druhé náboženství (2 hodiny), filozofie (3 hodiny), fyzika (8 hodin) a latina (2 hodiny). Současně byly zavedeny nepovinné opakovací hodiny, které se konaly ve volném čase profesorů a studentů a byly neplacené. Plzeňští premonstráti vedli v první třídě nepovinné hodiny přírodopisu, ve druhé třídě mimořádné hodiny dějepisu, které byly hojně navštěvované. Od roku 1817 byly velmi populární nepovinné bezplatné hodiny českého jazyka a literatury. Je zajímavé, že většinu nepovinné a neplacené výuky organizovali premonstráti českého původu.

Ve dvacátých letech 19. století se ustálily pedagogické sbory obou škol, jejich chod i styl výuky. Premonstrátské profesoři se začali zapojovat i do dění ve městě. Podíleli se na zakládání nižších škol, popularizaci vědy a vzdělávání, šíření osvěty, organizaci kultury (divadlo) apod. Filozofický ústav v éře opatů Pfrognera a Reitenbergera a gymnázium pod vedením Steinhausera a Zaupera vzkvétaly, pražská univerzita jejich absolventy považovala po všech stránkách za velmi dobře připravené. Zemské gubernium označilo 20. ledna 1836 zvláštním výnosem plzeňské gymnázium za nejlepší školu v Českém království.

Na filozofickém ústavu bývalo ve dvou třídách až do roku 1815 zapsáno každoročně 70 až 80 studentů, v letech 1815 až 1824 jich bylo 50 až 70. Od poloviny dvacátých let jejich počet narůstal, roku 1830 jich bylo již více než 200, od poloviny třicátých let byl jejich počet stabilně mezi 130 až 150. Převažovali absolventi plzeňského gymnázia, bylo zde však i hodně studentů z celých Čech. Škola byla česko-německá, poměr Čechů a Němců byl vyrovnaný, což vzhledem k národnostní situaci na Plzeňsku není nijak překvapivé.

Profesoři filozofického ústavu se někdy potýkali s nekáznými studenty, neboť „filozofové“ již byli dospělí, bylo jim dovoleno nosit tabatěrku a vycházkové hole, kouřit, navštěvovat hostince, vinárny, hospody, tančírny apod. Někteří hrubě zanedbávali školní povinnosti a jejich prospěch se zhoršoval. Studium na škole bylo náročné, na konci každého pololetí se před komisí konaly postupové zkoušky ze všech předmětů. Užívala se čtyřstupňová klasifikace (*eminenter*, *jednička*, *dvojka*, *trojka*). Při hodnocení dvojkou mohl student žádat na zemském guberniu o opravné přezkoušení. Pokud neuspěl ani při opravě z náboženství, musel studium ukončit. Vyloučen měl být v případě, že z nějakého předmětu obdržel trojku. V praxi se přistupovalo k podmíněnému vyloučení, což znamenalo, že student mohl pokračovat ve studiu na jiném ústavu. Vynikajícím studentům mohlo být prominuto školné nebo uděleno stipendium. Školné bylo stanoveno jednotně pro celou rakouskou monarchii. Od roku 1802 činilo 18 zlatých ročně u každého řádně imatrikulaného studenta. Roku 1831 bylo zvýšeno o dva zlaté (příspěvek na vytápění, úklid a provoz školní budovy). Studenti si museli zakoupit učebnice a učební pomůcky, zajistit ubytování a stravování. Studium bylo poměrně nákladné.¹³

Premonstrátské gymnázium ve druhé polovině 19. století

V revolučním roce 1848 zůstaly gymnázium i filozofický ústav jako instituce stranou, asi zásluhou prefekta Zaupera, který se je snažil od politiky izolovat. Studenti však, jak už to u mladé generace bývá, měli živý zájem o situaci ve Vídni, Praze a Itálii, veřejně sympatizovali s italskými revolucionáři. Dokonce vytvořili studentskou legii.

Výuka na filozofickém ústavu vedená podle osnov z roku 1824 vydržela až na malé změny do roku 1849, kdy byl filozofický ústav spojen s gymnáziem na základě císařského rozhodnutí č. 309/1850. *Entwurf der Organisationen der Gymnasien und Realschulen in Oesterreich* z roku 1849 dal přesný rámec pro veškerý chod gymnázií v monarchii. Plzeňská vyšší studia se tak stala státním osmitřídním gymnáziem s německým vyučovacím jazykem, na němž i nadále vyučovali převážně premonstráti z Teplé.

¹³O historii filozofického ústavu v Plzni viz např. [14], [24], [36] a [38].

Na základě nové organizace zanikly funkce prefekta, zemských a krajských direktorů studií. Vedení školy bylo svěřeno do rukou ředitele, třídy do rukou třídních učitelů a výuka do rukou kvalifikovaných pedagogů se *zkouškou učitelské způsobilosti*. Zlepšila se situace s výukou českého jazyka, který se stal pro všechny třídy plzeňského gymnázia povinným předmětem. Škola se měla stát dvojjazyčnou, což však nebylo možné, neboť většina učitelů až na katechetu Šindeláře a fyzika Smetanu byla německého původu a český jazyk neovládala. Premonstráti z Teplé o vytvoření utrakvistické školy nestáli, obávali se o její kvalitu a trvalé rozštěpení. Rok 1849 přinesl i změnu v klasifikaci – byla zrušena latinská stupnice a zavedena německá, o dva roky později se ke známce mohlo připojovat i slovní hodnocení.

Roku 1849 tedy plzeňský filozofický ústav zanikl. Jeho význam v letech 1804 až 1849 byl veliký, neboť umožnil získat vyšší vzdělání i sociálně slabým studentům, kteří by si studium v Praze, Olomouci či Vídni nemohli dovolit. Plzeň byla menším městem, náklady na život zde byly podstatně nižší, na škole působili kvalitní pedagogové, kteří se profesorem z univerzitních měst plně vyrovnali. Někteří přispěli k rozvoji Plzně, jiní se zabývali vědou, další ovlivnili historii kláštera v Teplé. Ústavem za dobu jeho existence prošlo něco málo přes tři tisíce chlapců z Čech, Moravy i zahraničí.

V padesátých letech 19. století plzeňské gymnázium stále patřilo mezi kvalitní školy, vychovávalo dobře připravené studenty. Svědčí o tom každoroční výroční zkoušky, které se tehdy konaly ze všech předmětů. Český národ se však v Plzni začal hlásit o svá práva. Roku 1864 začala k nelibosti premonstrátů jednání o založení českého gymnázia, která však zmařila studijní zemská komise rozhodnutím, že v Plzni bude pouze německé gymnázium. Proto byla roku 1864 při gymnáziu zřízena první paralelní třída s českým vyučovacím jazykem. Tepelští premonstráti neprojevovali zájem o české vyučování, neboť neměli vhodné učitele, kteří by se takové výuky ujali. Museli najímat profesory, kteří nebyli spjati s tepelským klášterem, a to činilo jisté problémy. Roku 1871 byly paralelní třídy zrušeny, staly se nepotřebnými. Městská rada totiž rozhodla, že původně dvojjazyčná městská reálka bude čistě českou školou; navíc byla o rok později přeměněna na reálné gymnázium.

Od roku 1871 bylo plzeňské premonstrátské gymnázium organizováno jako klasické státní německé gymnázium, většinu výuky i nadále zajišťovali tepelští premonstráti. Škola měla silnou podporu zemské školní rady i vlády, ve městě však začala ztrácet na důležitosti, byť do školních lavic směřovali i studenti českého původu, jejichž rodiče v této volbě viděli lepší cestu k budoucí kariéře svých dětí. Postupem času se učební osnovy začaly proměňovat, byly zaváděny nové předměty (tělocvik, francouzština, italština, angličtina, zpěv, těsnopis apod.), začalo přibývat světských profesorů. Vazby na tepelský klášter začaly slábnout. Je však nutno zdůraznit, že premonstráti pečlivě sledovali vývoj školství, vyučovacích metod a rychle a obratně na ně reagovali.

Posilování jazykové rovnoprávnosti v osmdesátých letech 19. století vedlo k dalšímu soupeření plzeňských Čechů a Němců. Německé premonstrátské gymnázium ztratilo své výsadní postavení, již nebylo jedinou státem preferovanou a podporovanou plzeňskou školou.

První světová válka znamenala pro plzeňské státní německé gymnázium počátek katastrofy. Školní budova byla zabrána vojskem, škola se musela přestěhovat do budovy německé reálky. Po válce usiloval premonstrátský řád o navrácení budovy, město však prohlásilo, že ji vybudovalo na vlastní náklady, a tudíž si ji ponechá pro své účely.

Po vzniku samostatného Československa počet žáků státního německého gymnázia postupně klesal. Diskutovalo se o jeho sloučení se státní německou reálkou (otevřena 1873) a o vytvoření nového státního německého reálného gymnázia, které by mělo většinu světských pedagogů. S touto variantou však premonstráti nesouhlasili, všemi silami se jí bránili, ale marně. Od školního roku 1922/1923 již státní německé gymnázium v Plzni nemohlo přijímat studenty do prvního ročníku a na konci školního roku 1923/1924 bylo uzavřeno. Roku 1921 byla reálka přeměněna na německé reformované reálné gymnázium, k němuž byly od roku 1924/1925 připojeny zbylé třídy státního německého gymnázia.

Nová škola byla zvláštním typem, neboť se na nižším stupni učila latina, od páté třídy se místo řečtiny učila francouzština nebo angličtina. Tato kombinace nebyla příliš šťastná a perspektivní, proto se rodiče domáhali změny. Roku 1928 byla přeměněna na německé reálné gymnázium, které umožňovalo od páté třídy volbu řečtiny nebo francouzštiny, kladlo důraz na mateřský jazyk, moderní jazyk a přírodní vědy. Spojovalo výhody reálky a klasického gymnázia. Roku 1939 bylo přeměněno na Německou vyšší školu, která byla ukončována maturitní zkouškou. Hlavní důraz kladla na německý jazyk a německou kulturu, matematiku a přírodní vědy. V důsledku války byli její žáci již od 16 let posíláni do armády jako pomocníci válečného letectva. V roce 1944 byla škola přetvořena na doučovací školu pro odvedence, aby mohli dostudovat. Roku 1945 byla zrušena.

Roku 1925 téměř stočtyřicetiletá tradice plzeňských premonstrátských škol zanikla. O služby tepelských premonstrátských profesorů již v Plzni nebyl zájem. Někteří přijali

Obr. 4. Budova plzeňského premonstrátského gymnázia a filozofického ústavu (dnes Studijní a vědecká knihovna Plzeňského kraje).

Wikimedia Commons, [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Plze%C5%88,_Studijn%C3%AD_a_v%C4%9Bdeck%C3%A1_knihovna_Plze%C5%88sk%C3%A9ho_kraje_\(2\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Plze%C5%88,_Studijn%C3%AD_a_v%C4%9Bdeck%C3%A1_knihovna_Plze%C5%88sk%C3%A9ho_kraje_(2).jpg)

místo katechety na plzeňských německých školách, jiní odešli na jiná německá gymnázia v Československu. Po penzionování se obvykle vraceli do mateřského kláštera v Teplé.

Změnu situace nepřinesla ani druhá světová válka, neboť nacisté neměli o práci premonstrátů zájem. Nebylo jim dovoleno se podílet na žádné výuce v Plzni. Zahájit vyučování nemohli ani po druhé světové válce, neboť němečtí bratři byli zařazeni do odsunu. Do kláštera přišli čeští řeholníci, kteří měli jiné úkoly. Směli jen ovlivňovat vzdělávání členů svého řádu a připravovat je na studium teologie. V roce 1950 byl tepelský klášter v rámci akce K (likvidace klášterů) uzavřen, zrušen a jeho majetek byl státem konfiskován. Teprve po roce 1990 došlo v tepelském klášteře k obnově řeholního života.¹⁴

Vztah plzeňských premonstrátských škol k přírodním vědám

Chloubou filozofického ústavu i gymnázia byla rozsáhlá knihovna, která měla bohatý fond věnovaný též matematice, fyzice, astronomii, chemii a přírodovědě, což v té době nebyla v našich zemích velká zvláštnost, neboť školy mívaly kvalitní knihovny. Plzeňské školy však vlastnily navíc zajímavou sbírku minerálů, o níž se zasloužil profesor Prokop Minikati (též Minicati, 1787–1865) a prefekt Josef Stanislav Zauper. Vznikla z darů profesorů i žáků, sloužila k výuce nepovinného přírodopisu. Mimořádná byla především posluchárna fyziky s dobře vybaveným kabinetem, v němž byly nejnovější fyzikální a astronomické přístroje, bohaté pomůcky a názorné výukové tabule.

První astronomické pomůcky zakoupil již opat Pfrogner v prvním desetiletí 19. století, další zajistil Alois Martin David (1757–1834), významný astronom, kartograf a fyzik, který byl roku 1806 děkanem Filozofické fakulty pražské univerzity a o deset let později rektorem. Od roku 1780 byl členem premonstrátského řádu, ve vědeckých kruzích výrazně přispěl k věhlasu kláštera v Teplé. Na plzeňském filozofickém ústavu vyučoval nepovinnou volitelnou astronomii. Ze svých prostředků (174 zlatých) zakoupil moderní přístroje pro výuku fyziky, přírodních věd a astronomie. Připravil plány na zřízení malé školní observatoře, jeho projekt však plzeňský magistrát odmítl realizovat pro vysoké finanční náklady, které byly odhadnuty na 11 tisíc zlatých (úprava schodiště, věže a střechy, zakoupení základního vybavení). Roku 1817 si to město nemohlo dovolit. Observatoř byla zřízena až za opata Reitenbergera.¹⁵

Premonstrátské plzeňské školy se staly ozdobou nejen plzeňského kraje, ale výstavní „skříní“ Čech. Poznamenejme, že v té době nebylo běžné užívat při výuce pomůcky, modely a konat pokusy. Na takovémto moderním přístupu zakládali premonstrátské profesori názornou a srozumitelnou výuku matematiky a přírodních věd, která měla v první polovině 19. století na gymnáziu a filozofickém ústavu vynikající úroveň. Bylo to zásluhou zejména Josefa Vojtěcha Sedláčka (1785–1836), profesora matematiky, řeckého a českého jazyka, Michaela Antonína Tschamlera (1787–1858), profesora fyziky, a Josefa Františka Smetany (1801–1861), profesora fyziky. Všichni byli absolventy pražské filozofické a teologické fakulty a měli doktoráty filozofie.

Tepelský klášter i plzeňský magistrát výuku matematiky a přírodních věd na premonstrátských plzeňských školách finančně podporovaly. Jejich věhlas sahal i mimo

¹⁴O plzeňském premonstrátském gymnáziu viz např. [2], [12], [24], [29], [32] a [38].

¹⁵O životě a díle Aloise Martina Davida a jeho vztahu k plzeňským školám viz [23].

české země. Když ve dnech 15. až 17. června 1820 navštívili Plzeň císař František I., jeho manželka císařovna Karolína Augusta (1792–1873) a jejich dcera Marie Klementina, princezna ze Salerna (1798–1881), prohlédli si školu, zajímali se o knihovnu, matematickou a fyzikální učebnu a fyzikální kabinet. Roku 1823 ruský car Alexandr Pavlovič I. (1777–1825) a jeho sestra Marie Pavlovna (1786–1859), velkokněžna ruská a velkovévodkyně sasko-výmarsko-eisenašská, při soukromé návštěvě Plzně projevíli zájem prohlédnout si školní knihovnu a pohovořit s profesorem Zauperem a dalšími profesory filozofického ústavu a gymnázia. Ve dnech 1. až 5. srpna 1833 podruhé navštívil Plzeň císař František I. s císařovnou Karolínou Augustou; císařovna si výslovně vyžádala návštěvu filozofického ústavu a prohlídku knihovny.¹⁶

O vysoké úrovni výuky přírodních věd na plzeňském gymnáziu a filozofickém ústavu, o kvalitním vybavení přístroji a zejména o pozoruhodné školní budově se pochvalně zmiňoval i slavný německý básník, prozaik, dramatik, politik a přírodovědec Johann Wolfgang Goethe (1749–1832), který se přátelil s opatem Reitenbergerem i profesorem Zauperem.¹⁷

Významné osobnosti z řad pedagogických sborů plzeňských premonstrátských škol

Výraznou osobností, která takřka dvacet let ovlivňovala chod plzeňských premonstrátských škol, byl Josef Stanislav Zauper, profesor klasických jazyků a prefekt gymnázia v letech 1832 až 1849, resp. ředitel gymnázia v letech 1849 až 1850. Na jeho vývoj a životní osudy měl velký vliv jeho strýc Josef Dominik Preissler, zpovědník a rádce saské princezny Marie Augusty (1782–1863), který ho inspiroval ke studiu a ke kněžské dráze. V Drážďanech se Zauper seznámil s německým kulturním a vědeckým životem. Nejprve studoval na piaristickém gymnáziu v Mostě, pak na Filozofické fakultě pražské univerzity, kde se kromě studia klasických jazyků věnoval i studiu matematiky a fyziky. Nakonec se zaměřil na teologii. Roku 1804 vstoupil do premonstrátského řádu, který si vybral pro jeho proslulost ve vědě a vzdělávání. Od roku 1809 vyučoval na plzeňském gymnáziu latinu a řečtinu, zejména v humanitních třídách, někdy i matematiku a fyziku. O tyto vědy měl zájem, stejně tak o mineralogii, meteorologii, optiku, astronomii, historii, světovou literaturu, malířství a hudbu. Byl všestranně vzdělaným a talentovaným pedagogem, který při výuce využíval moderní metody. Jeho zásluhou byla výuka astronomie, fyziky, mineralogie a chemie založena na pomůckách a pokusech. Byl to on, kde vedl jednání s opatem Karlem Kašparem Reitenbergerem a opakovaně žádal o zvýšení dotací na knihy, pomůcky, přístroje a dalekohled, čemuž osvícený a vědě nakloněný opat rád vyhověl. Zauperovi se podařilo rozšířit školní knihovnu o matematické, fyzikální, filozofické a didaktické spisy německých, českých i zahraničních autorů. Studentům doporučoval pravidelnou četbu nejen školních učebnic, nabádal je, aby četli s perem v ruce, poznamenávali si nejen důležité a zajímavé pasáže, ale zapisovali si své dojmy, postřehy, pocity a nálady z přečteného.

Od roku 1832 již Zauper jako prefekt nevyučoval, jak bylo tehdy běžné, a plně se věnoval správě školy. Jeho zásluhou byly rozšířeny gymnaziální sbírky, neboť své

¹⁶O návštěvách Plzně vysokou šlechtou a jejím zájmu o plzeňské školy viz např. [24].

¹⁷O Goethových návštěvách Čech a jeho přátelství s Reitenbergerem a Zauperem viz např. [5], [42] a [43].

žáky vyzýval ke sběru minerálů a zajímavých historických předmětů. Roku 1847 přispěl k založení prvního plzeňského muzea, které bylo určeno gymnaziálními studentům, bylo však přístupné i veřejnosti. Propojilo gymnaziální sbírky a sbírky města, které se dělily na čtyři sekce – předměty náboženské, geologické, historické a předměty ostatních věd.

Zauper se o politiku téměř nezajímal, do revolučního dění let 1848 a 1849 se nezapojil. Byl uznávaným překladatelem a spisovatelem, přátelil se s Goethem, vedl s ním rozhovory i korespondenci, byl znalcem jeho básnického díla. Z řečtiny do němčiny přeložil Iliadu a Odysseu, sepsal několik prací o Goethově poezii, básnické sbírky a spisy s historickou a náboženskou tematikou. Česky sice moc neuměl, v národním obrození se neangažoval, ale svým kolegům a podřízeným v buditelských a popularizačních aktivitách nebránil.¹⁸

Pro rozvoj gymnázia hodně učinil i Bruno Bayerl (1831–1887), který roku 1856 vstoupil do premonstrátského řádu a po univerzitních studiích se roku 1864 stal profesorem historie a o osm let později ředitelem. Působil jako inspektor německých škol pro okresy Plzeň a Plasy. Roku 1880 byl zvolen opatem a pedagogickou dráhu opustil.

Zajímavou osobností byl rovněž Severin Würfel (1832–1915), který roku 1857 vstoupil do řádu. Po univerzitních studiích se stal zodpovědným za výchovu tepelských noviců. V letech 1858 až 1874 vyučoval na plzeňském gymnáziu, v letech 1887 až 1912 byl inspektorem pramenů v Mariánských Lázních, přispěl k modernizaci lázeňství a lázeňské péče. Měl zájem o mineralogii, balneologii a fyziku.

Z mladší generace německých pedagogů je nutno připomenout profesora němčiny a vlivného německého nacionalistu Gilberta Johanna Baptistu Helmera (1864–1944), který vstoupil do premonstrátského řádu roku 1884 a byl poslán na tradiční univerzitní studia filozofie, němčiny a teologie do Innsbrucku. Roku 1894 začal vyučovat němčinu na plzeňském gymnáziu, roku 1900 se stal opatem v Teplé. Zasloužil se o vybudování klášterního novobaročného traktu s knihovnou. Výrazně se zajímal o politiku, v letech 1901 až 1913 byl poslancem Českého zemského sněmu za Německou křesťanskou sociální stranu lidovou, roku 1928 byl senátorem. Zastával řadu důležitých církevních i politických postů. Jako uznávaný germanista byl aktivní v Německé společnosti pro umění a vědu v Čechách. V letech 1900 až 1913 se zasloužil o rozvoj Mariánských Lázní, kde pobýval ve společnosti anglického krále Edvarda VII. (1841–1910). Tvrdě bojoval proti československé pozemkové reformě, podle které klášter ztratil rozsáhlé pozemky. Neváhal se v této otázce obrátit až na Společnost národů a mezinárodní soud v Haagu. Konfiskace byla sice zrušena roku 1938, ale Adolf Hitler (1889–1945) rozhodnutí haagského soudu odmítl respektovat; pozemky klášteru navraceny nebyly. Řada Helmerových aktivit byla ovlivněna jeho značně vyhraněným nacionalismem (podpora válečného běsnění za první světové války, podpora NSDAP v meziválečném období) a národnostními a hospodářskými problémy v československém pohraničí. Přesto se mu nepodařilo tepelský klášter v průběhu druhé světové války ochránit před řáděním gestapa.¹⁹

Uvedme rovněž Roberta Josefa Totzauera (1872–1948), profesora přírodovědy s hlubokým zájmem o geologii a mineralogii, historika Franze Basila Grassla (1873–1945), který se intenzivně zabýval dějinami tepelského kláštera, a Hilaria Egerera (1873–1957),

¹⁸O Zauperovi, jeho učitelské práci a přínosu plzeňským premonstrátským školám, jeho překladatelských a spisovatelských úspěších a kontaktech s Goethem viz např. [4] a [10].

¹⁹O Helmerově přínosu k rozvoji kláštera v Teplé a jeho politických aktivitách viz např. [17] a [28].

který vstoupil do řádu roku 1900 a po univerzitních studiích se roku 1904 stal posledním profesorem matematiky a fyziky plzeňského gymnázia. Po jeho uzavření roku 1924 vyučoval v Chebu, České Lípě a Karlových Varech.²⁰

Jako posledního z vynikajících německých profesorů uvedme historika Benedikta Brandla (1876–1944). V letech 1888 až 1896 studoval na plzeňském gymnáziu, po maturitě vstoupil do premonstrátského řádu a brzy poté odjel studovat teologii do Innsbrucku. Od roku 1900 učil spolubratry v Teplé a o pět let později začal vyučovat na plzeňském gymnáziu němčinu, latinu a řečtinu. Díky své zálibě v literatuře značně rozšířil gymnaziální knihovnu. Roku 1917 se vzdal učitelské práce a dobrovolně se přihlásil na italskou frontu. V roce 1919 se na plzeňské gymnázium vrátil, působil na něm až do jeho zrušení v roce 1924. Pak přešel na gymnázium v Českém Krumlově a po penzionování se vrátil do Teplé. Zabýval se dějinami kláštera a řádu premonstrátů, životem a dílem opata Reitenbergera a dílem Johanna Wolfganga Goetha. Byl mimořádně jazykově nadaný, uměl latinsky, řecky, německy, francouzsky a anglicky. K Čechům, českému jazyku a kultuře byl však poměrně rezervovaný.²¹

Byť byly pedagogické sbory plzeňského gymnázia a filozofického ústavu po celý čas své existence většinou německé, působilo na nich několik výjimečných, česky orientovaných a vlastenecky smýšlejících premonstrátů. Nejvýraznějšími byli čeští buditelé Josef Vojtěch Sedláček, profesor matematiky a řečtiny, a Josef František Smetana, profesor fyziky a filozofie, osvícení kněží, autoři českých učebnic, kteří se intenzivně věnovali všestranné osvětě. Věnujeme jim samostatné články, v nichž připomeneme jejich životní osudy a zhodnotíme jejich učebnice geometrie, fyziky a astronomie.

Z dalších českých pedagogů je třeba zmínit Huga Jana Nepomuka Karlíka (1807–1894), profesora českého jazyka, znalce dějin a církevního práva, autora rozsáhlých hagiografických spisů, básní, učebnic českého jazyka pro německé studenty a mnoholetého převora tepelského kláštera, který významně přispěl k poznání nejstarších dějin kláštera a legend o sv. Hroznatovi.²²

Dále je nutno připomenout Jana Nepomuka Františka Desoldu (1811–1885), profesora latiny, řečtiny, němčiny a dějepisu, který roku 1847 začal svoji pedagogickou činnost na gymnáziu v Plzni, kde vyučoval až do roku 1877. Podporoval výuku českého jazyka a literatury, organizoval různé kulturní a vzdělávací akce, založil pěvecký sbor tvořený studenty školy. Do češtiny přeložil Platónovy dialogy *Faidon* (1867), *Euthyfron* (1871) a *Protagoras* (1871), Thukydidovo dílo *Sepsání války peloponneské* (1885), překládal a psal různé církevní texty o katolické víře a výchově.²³

Z dalších českých pedagogů můžeme připomenout katechetu Arnolda Oldřicha Šindeláře (1800–1859), který pocházel z českého venkovského prostředí, skvělého znalce latiny a češtiny, absolventa plzeňského gymnázia a filozofického ústavu, po jehož ukončení se roku 1822 stal členem premonstrátského řádu. Roku 1833 se stal katechetou plzeňského gymnázia, navíc byl pověřen výukou latiny. V letech 1851 až 1856 vyučoval i český jazyk, pro studenty vydával ve formě nástěnných tabulí přehledy české mluvnice. Byl výborným kazatelem. Pod vlivem tepelské řádové tradice se věnoval tvorbě básní v latinském, německém a českém jazyce. Jeho ódy na významné osob-

²⁰O výše uvedených profesorech viz např. [16] a [21].

²¹O Brandlovi a jeho pedagogickém působení viz [18].

²²O zajímavé životní cestě Huga Jana Nepomuka Karlíka a jeho tvorbě viz [37].

²³O takřka zapomenutém Janu Nepomuku Františku Desoldovi viz [3].

nosti a události školy byly typickými klasicistně vytříbenými a uhlazenými oslavnými básněmi.

Jmenujme ještě Alfonse Eduarda Jelínka (1836–1914), který byl od roku 1857 členem premonstrátského řádu. Na počátku šedesátých let 19. století se stal profesorem matematiky a fyziky na plzeňském gymnáziu. Zajímal se o meteorologii a astronomii.

Z mladší generace nelze opominout profesora francouzštiny Karla Klostermanna (1848–1923), který se zajímal o medicínu, přírodní vědy a jazyky. Naučil se latinsky, řecky, německy, česky, francouzsky, italsky, španělsky, anglicky, polsky, rumunsky a srbochorvatsky. V roce 1873 začal vyučovat francouzštinu na nově zřízené německé plzeňské reálce a v letech 1881 až 1908 ji vyučoval i na německém gymnáziu. Proslul jako autor řady povídek a románů o životě na Šumavě a v Pošumaví, o krásách tamější přírody, o životě českých venkovských lidí, přistěhovalců ve Vídni, o práci učitelů apod. Klostermann členem premonstrátského řádu nebyl, patřil mezi laiky, kterých od osmdesátých let 19. století na gymnáziu přibývalo.²⁴

Významní absolventi plzeňských premonstrátských škol

Plzeňské gymnázium a filozofický ústav absolvovalo v průběhu jejich existence asi osm tisíc chlapců. Není překvapivé, že mezi nimi byla řada významných osobností, které šířily věhlas a slávu plzeňských premonstrátů u nás i v zahraničí.

Patřili mezi ně například Adolf Johann Koppmann (1781–1835), profesor bibliistiky na univerzitě v Praze a Vídni a tepelský opat, Josef Linda (1789–1834), spisovatel, dramatik, novinář a možná jeden z falzifikátorů proslulých *Rukopisů*, Jakub Rafael Macan (1793–1849), farář, spisovatel a básník, Franz Lambert Mayer (1795–1865), astronom, meteorolog a klimatolog a dlouholetý ředitel polytechniky v Budapešti, Antonín Václav Žitek (1801–1888), farář, spisovatel a skladatel písní pro dospělé i mládež, lékař František Škoda (1801–1888), jeho bratr Jan Škoda (1805–1881), profesor lékařství na vídeňské univerzitě, Františkův syn Emil Škoda (1839–1900), zakladatel plzeňských Škodových závodů, Jan Jindřich Marek (1803–1853), obrozenecký spisovatel a kněz, Jan Pravoslav Koubek (1805–1854), profesor českého jazyka na pražské univerzitě, Josef Jaroslav Kalina (1816–1847), básník, překladatel, filozof a obrozenec, Vojtěch Václav Kuneš (1817–1895), astronom a ředitel námořní akademie v Rijece a další.

Závěr

Ve dvou následujících článcích přiblížíme životní osudy a dílo dvou výjimečných osobností premonstrátských plzeňských škol, profesorů Josefa Vojtěcha Sedláčka a Josefa Františka Smetany, kteří sepsali první české učebnice geometrie, fyziky a astronomie.

Poděkování. Článek byl podpořen grantem GAČR *Nedoceněná role plzeňských premonstrátů v matematice a přírodovědě* (registrační číslo 21-08835S).

²⁴O Klostermannově životě a díle viz např. [31] a [34].

L i t e r a t u r a

- [1] ARDURA, B., DOLISTA, K.: *Prémontrés en Bohême, Moravie et Slovaquie = Premonstratenser in Böhmen, Mähren und in der Slowakei = Premonstratensians in Bohemia, Moravia and Slovakia*. Univerzita Karlova, Karolinum, Praha, 1993.
- [2] BAYERL, B.: *Zur Geschichte und Statistik des Gymnasiums*. Programm des k. k. Obergymnasiums zu Pilsen, 1876, 1–28, 1878, 3–32, 1879, 3–39.
- [3] BENDA, V.: *Jan N. Fr. Desolda – vlastenecký kněz, učitel a spisovatel, Teologické texty*. Časopis pro teoretické a praktické otázky teologie 3 (2011), 135. Dostupné na adrese <https://www.teologicketexty.cz/casopis/2011-3/Jan-N-Fr-Desolda-vlastenecky-knez-ucitel-a-spisovatel.html>.
- [4] BOK, V.: *Goethův plzeňský přítel J. St. Zauper*. Minulostí západočeského kraje 6 (1968), 119–135.
- [5] BRANDL, B.: *Goethes Aufenthalt in Böhmen*. In: Beiträge zur Geschichte des Stiftes Tepl, Band II, Egerland, Marienbad, 1925, 281–316.
- [6] BUBEN, M.: *Encyklopedie řádů, kongregací a řeholních společenství katolické církve v českých zemích, II. díl, I. svazek. Řeholní kanovníci*. Libri, Praha, 2003.
- [7] ČERMÁK, D. K.: *Premonstráti v Čechách a na Moravě, stručné vypsání osudů jednotlivých bud' ještě stávajících neb již vyhlazených klášterů toho řádu dle roků jejich založení co dárek k páté padesátileté památce přenesení sv. Norberta*. Nákladem kanonie Strahovské, Praha, 1877.
- [8] ČERMÁK, D. K.: *Svatý Norbert, arcibiskup Magdeburský, patriarcha a zakladatel řádu premonstrátského, patron Český: vypsání jeho života jakož i přenesení jeho sv. ostatků z Magdeburku do Prahy / k páté padesátileté památce přenesení toho*. Kanonie Strahovská, Praha, 1877.
- [9] DACHOVSKÝ, K.: *Svatý Norbert. Řád*, Praha, 2008.
- [10] FELIX, E.: *Plzeňský Goethův přítel*. Plzeňsko 1 (1932), 21–23.
- [11] Fest-Schrift zum siebenhundertjährigen Jubiläum der Gründung des Praemonstratenser-Stiftes Tepl. Druck von Josef Gschihay, Marienbad, 1893.
- [12] FITZTHUM, M.: *Das ehemalige Gymnasium des Stiftes Tepl in Pilsen*. Analecta Praemonstratensia 32 (1956), 163–169.
- [13] GRASSL, B.: *Geschichte und Beschreibung des Stiftes Tepl*. Selbstverlag, Druck A. H. Bayer, Pilsen, 1929.
- [14] HANZAL, J.: *Z dějin západočeského školství v době obrozenecké*. In: Minulostí západočeského kraje, svazek č. 6, Západočeské nakladatelství, Plzeň, 1968, 154–177.
- [15] HEJNIC, J.: *Latinská škola v Plzni a její postavení v Čechách (13.–18. století)*. Rozpravy Československé akademie věd, třída společenských věd 89 (1979), č. 2.
- [16] HLINOMAZ, M.: *Tři významní tepelští premonstráti R. J. Totzauer – A. H. Stára – R. A. Totzauer*. Historický sborník Karlovarska 5 (1997), 154–160.
- [17] HLINOMAZ, M.: *Tepelský opat Dr. Gilbert Johann Helmer*. Historický sborník Karlovarska 7 (1999), 137–158.
- [18] HLINOMAZ, M.: *Tepelský historik Benedikt Brandl*. In: E. Dittertová (red.): Sborník Chebského muzea 1999, Chebské muzeum, Cheb, 2000, 120–129.

- [19] HLINOMAZ, M.: *Tepelský osvícenec, hrabě Heřman Trautmannsdorf (1767–1789)*. In: P. Šebesta (ed.): *Sborník Chebského muzea 2000*, Chebské muzeum, Cheb, 2001, 63–70.
- [20] HLINOMAZ, M.: *Klášter premonstrátů Teplá. Přehled dějin duchovního fenomenu Tepelska*. Malé karlovarské monografie, svazek 2. Státní okresní archiv v Karlových Varech, Karlovy Vary, 2003.
- [21] HLINOMAZ, M.: *Tepelský historik Dr. Basil Grassl*. In: P. Šebesta (red.): *Sborník Chebského muzea 2002*, Cheb, 2003, 305–310.
- [22] HLINOMAZ, M.: *Příspěvek tepelského kláštera k rozvoji školství v západních Čechách*. In: J. Douša, A. Skala (red.): *Minulostí Západočeského kraje*, svazek 44, Albis International, Plzeň, 2009, 73–86.
- [23] HLINOMAZ, M., MILDORFOVÁ, L.: *Alois Martin David (8. 12. 1857–28. 2. 1836). K 250. výročí narození nejvýznamnější vědecké osobnosti Tepelska*. *Sborník muzea Karlovarského kraje 16* (2008), 123–140.
- [24] HRUŠKA, M.: *Kniha pamětní král. Krajského města Plzně od roku 775 až 1870*. Nákladem dědiců Hruškových. Tiskem a v komisi V. Steinhausera, Plzeň, 1883.
- [25] HUBER, K. A.: *Das Stift Tepl im Aufklärungszeitalter*. *Analecta Praemonstratensia* 26 (1950), 41–46, 27 (1951), 28–50, 81–101, 28 (1952), 16–45, 29 (1953), 67–105, 30 (1954), 41–59.
- [26] HUBER, K. A.: *Abt Chrysostomus Laurentius Pfrogner (1751–1812), Klosterleben und -kultur im Stifte Tepl von der Aufklärung zur Restauration*. *Archiv für Kirchengeschichte von Böhmen – Mähren – Schlesien, Königsteiner Institut für Kirchen- und Geistesgeschichte der Sudetenländer* 13 (1994), 31–94.
- [27] CHALOUPKOVÁ, J.: *Čeští premonstráti v Teplé a jejich účast na budování klášterní knihovny*. Disertační práce. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha, 1970.
- [28] LUDWIG, V. O.: *Abt Gilbert Helmer. Ein Lebensbild aus unseren Tagen*. Egerland-Verlag, Geislingen, 1954.
- [29] MANNL, O.: *Aus den ersten dreissig Jahren des k. k. deutschen Staatsgymnasiums (1776–1805)*. 53. Jahresbericht des k. k. deutschen Staatsgymnasiums zu Pilsen für das Schuljahr 1906, Pilsen, 3–28.
- [30] MEYER, P.: *Domínikáni v Plzni. Stručná historie Řádu bratří kazatelů v Plzni*. Krystal OP, Praha, 2001.
- [31] NIKL, I. (ed.): *Karel Klostermann – spisovatel Šumavy*. *Sborník literárních příspěvků z česko-německého sympozia, Sušice 17.–19. září 1998*, Okresní muzeum Klatovy, Klatovy, 2000.
- [32] NOWAK, W.: *Rückblick auf das erste Saeculum des k. k. deutschen Obergymnasiums in Pilsen (1776–1891). Ein Beitrag zur Geschichte dieser Lehranstalt*. *Programm des k. k. deutschen Obergymnasiums zu Pilsen in Böhmen für das Jahr 1891*, Pilsen, 1891, 3–55.
- [33] POPPA, R.: *Das Prämonstratenserstift Tepl (Egerland) in Obermedlingen*. *Jahrbuch des Historischen Vereines Dillingen an der Donau* 92 (1990), 416–444.
- [34] REGAL, M.: *Život a dílo Karla Klostermanna*. J. R. Vilímek, Praha, 1926.
- [35] SCHMIDT, E., VOGT, G. (eds.): *Das Stift Tepl und die Prämonstratenser in Obermedlingen*. Auer, Donauworth, 1993.
- [36] SPĚVÁČEK, V.: *Pohledy do staré pokladnice vědy a kultury (Školní knihovna plzeňského gymnasia)*. *Minulostí Plzně a Plzeňska* 2 (1959), 143–151.

- [37] SUCHÁ, M.: *Jihočeský rodák P. Hugo Jan Karlík*. Jihočeský sborník historický 26 (1957), 79–85.
- [38] SUCHÁ, M.: *Plzeňské Klementinum: historie jedné budovy*. Minulostí Plzně a Plzeňska 3 (1960), 149–174.
- [39] ŠVANDRLÍK, R.: *Johann Josef Nehr (1752–1820): medicínský zakladatel Mariánských Lázní*. R. Švandrlík, Mariánské Lázně, 2008.
- [40] TYL, H. J.: *Kláster Teplá*. Grafika, Plzeň, 1947.
- [41] URBAN, M.: *Das Reitenberger Drama im Stifte Tepl*. Deutsche Heimat 1 (1927), č. 1, 68–77, č. 2, 93–94.
- [42] URBAN, M.: *Goethe und Stift*. Deutsche Heimat 7 (1931), 242–246.
- [43] URZIDIL, J.: *Goethe in Böhmen*. Artemis, Zürich und Stuttgart, 1965.
- [44] Von 1193 bis heute: das Prämonstratenserstift Tepl in Egerland, heute in Kloster Schönanau. Beiträge zur seiner Stellung in Geschichte und Gegenwart. Buchdruckerei und Heimatverlag Josef Schmutzer, Geisenfeld, 1966.
- [45] ZAUPER, J. S.: *Zur Chronik des k. Pilsner Gymnasiums*. Oesterreichische Blätter für Literatur und Kunst 2 (1845), č. 54 z 6. 5., 417–419, č. 55 z 8. 5., 429–432.